

**«НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА» НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ НА
ОКУПОВАНИХ ПОЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ
(ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.)**

Події Другої світової війни і сьогодні привертають постійну увагу дослідників. Невід’ємною складовою частиною цієї тематики є національні відносини за умов генези німецького “нового порядку”. Нацистська політика щодо основних національних груп окупованих польських територій вже знайшла своє відображення в досягненнях як зарубіжної, так і вітчизняної історіографії [1; 2; 3]. Але питання міжнаціональних відносин в роки Другої світової війни і зараз залишається актуальним.

У цій статті розглядаються чинники, що обумовили втілення нацистської “національної політики” на окупованих польських землях в період 1939-1941 рр. та її специфіку щодо поляків, українців, євреїв та німців.

Теоретичною підставою “національної політики” у “третьому рейсі” на окупованих територіях були погляди про походження і розвиток націй та народів, пропаговані елітою нацистської партії. Вони базувалися на расовій теорії французького вченого Жозефа Артура Гобіно і англійського соціолога Х’юстона Стюарта Чемберлена. Згідно з нею лише арійська раса була творцем та носієм людської цивілізації та культури, а усі інші раси вважалися неповноцінними і такими, що справляли у всесвітній історії шкідливий, деструктивний вплив на суспільство. Адольф Гітлер у роботі “Моя боротьба” розподілив все людство на три категорії: творці цивілізації, носії цивілізації та руйнівники цивілізації. Фюрер безкомпромісно стверджував, що представниками перших двох груп можуть бути тільки арійці. До третьої категорії – так званих “руйнівників цивілізації” – Гітлер відніс євреїв [4.-С.243]. Конфлікт між вищою і нижчими расами був у цьому контексті детермінуючим чинником впливу на розвиток людства взагалі. Не обмежуючись лише запозиченням і пропагуванням цих поглядів, нацистські ідеологи розбудували на їх підставі власну теорію про право німецької нації на світове панування [5.-С.96]. Посилення расово-ідеологічного тиску, чи, навпаки, відступ від цих положень, значною мірою залежали від перебігу воєнних подій. В генерал-губернаторстві та на “приєднаних” до рейху польських землях національний аспект політики німецького окупаційного режиму по різному відбився на місцевих національних групах населення, найбільшими з яких були поляки, українці, євреї та німці.

Німецька національна меншина, яка проживала на польських землях напередодні Другої світової війни, нараховувала біля 1,1 мільйона осіб і представляла значну групу населення цієї країни [6.-С.641]. Мешкали вони, головним чином, в західних польських областях. Польські громадяни німецького походження брали дієву участь у господарському та громадському житті II Речі Посполитої. В умовах загострення польсько-німецьких відносин у 30-ті рр. XX століття та під час вересневої військової кампанії 1939 р. більшістю з них були заподіяні чисельні акції саботажу та розбою щодо польського та єврейського населення. Ці акції виявилися результатом підбурювань нацистських організацій “третього рейху”, організацій німецького нацменшинства, а іноді відбувалися і стихійно. Найбільш активними діями на польських територіях визначилася організація німецьких фольксдейче “Самозахист осіб німецького походження” (Фольксдейче зельбштшутц) [7.-С.199].

Важливим завданням, поставленим перед німецькими військами з перших днів перебування на польських територіях, було формування окупаційної адміністрації. Прагнення верхівки “третього рейху” укомплектувати її на анексованих територіях та

у генерал-губернаторстві німцями з рейху (рейхсдейче) не могло бути повністю реалізоване за браком достатньої кількості потрібних фахових урядовців з Німеччини. З огляду на це, вже від перших днів окупації польських територій вирішено було опертися, насамперед, на місцевих етнічних німців – фольксдейче та осіб т. зв. “німецького походження”. Для їхнього виявлення та реєстрування вводилися спеціальні анкети та створювалися окремі установи. Так, на “приєднаних” до рейху польських територіях з жовтня 1939 р. обов’язково заповнювалася спеціальна анкета, в якій з’ясовувалася належність до “германської раси” і лише потім видавалося посвідчення про німецьке підданство. А з 28 жовтня 1939 р. в провінції Вартеланд з’явився указ Артура Грайзера про введення системи національних списків (фольксliste), до яких були внесені польські громадяни німецького походження, що мешкали до 1 вересня 1939 р. на цих територіях [8.-С.111]. Враховуючи досвід гауляйтера Грайзера по відношенню до системи фольксliste, Гіммлер від 3 березня 1941 р. ввів їх в дію на всіх новоприєднаних до рейху польських територіях [9.-С.118]. У генерал-губернаторстві питаннями, пов’язаними з виявленням осіб німецького походження, займалися відразу декілька інстанцій. Головними з них були такі: підвідділ “Німецька національність” відділу в справах населення та суспільної опіки в генерал-губернаторстві та уповноважений Центрального бюро етнічних німців в генерал-губернаторстві [10.-С.560].

Згідно з розпорядженням Ганса Франка від 26 січня 1940 р. усі місцеві німці та кровно споріднені з ними особи зобов’язані були зареєструватися і отримати посвідчення про те, що вони фольсдейче або особи німецького походження у вигляді кенкарт [10.-С.565]. Після такої реєстрації більшість осіб, трактованих як фольксдойче, поряд з німцями отримали виключні права. Серед них була можливість відвідувати окремі крамниці, ресторани, кінотеатри, діставати помешкання в центральних кварталах міст тощо. Крім того, ціни в магазинах “для німців” були значно нижче цін, встановлених нацистами для поляків. Оплата праці осіб німецької національності в 4-8 разів перевищувала тарифи, дійсні для поляків. Німці та фольксдейчі мали послаблення стосовно оподаткування. Нижча ставка річного доходу, яка підлягала оподаткуванню, складала для поляків 12000 злотих, а для німців 24 тис. злотих. З річного доходу у 24 тис. злотих поляк платив 27% податку, а особа німецького походження від 0,17 до 3,1%. Від сплати деяких податків німці взагалі звільнялися [11.-С.243-249].

Від кінця 1939 р. німецька національна меншість отримала й інші привілеї на окупованих землях: пріоритет при зачисленні до вищих та середніх ланок адміністративного апарату, підвищений продовольчий пайок, протегування й опікування з боку центральних інстанцій у Берліні тощо.

На найнижчому щаблі суспільства згідно з расовим вченням нацистів перебували євреї, чисельність яких на окупованих польських територіях складала 3,5 мільйона чоловік [12.-С.118]. Нацисти ніколи не приховували, що боротьба з євреями є найголовнішим завданням їх партії, і з приходом націонал-соціалістів до влади терор проти євреїв став складовою частиною політики німецької держави [13.-С.22-24].

На початку Другої світової війни нацисти не мали чіткого плану та єдиної позиції в політиці щодо польських євреїв. Але з перших днів окупації польських територій розпочали “генеральну репетицію геноциду”, переслідування та масові вбивства єврейського населення. На території Польщі вводилися спеціальні правила для існування єврейської громади. Згідно з розпорядженнями окупаційної адміністрації, польські євреї позбавлялися свого рухомого та нерухомого майна, а також усіх політичних та громадських прав.

З початку окупації польське населення єврейського походження було сконцентровано на замкнутих ізольованих ділянках (гетто). 21 вересня 1939 р.

вийшло розпорядження начальника поліції безпеки та СД “третього рейху” Рейнхарда Гейдріха про переселення євреїв з сільської місцевості до великих міст. Вже в цьому документі зазначалося, що анексовані польські області повинні були повністю очищені від євреїв. А на терені генерал-губернаторства визначалася потреба в створенні кількох пунктів концентрації євреїв, щоб полегшити наступні заходи проти цієї етнічної групи. Причому ці пункти повинні являтися залізничними вузловими пунктами або розташовуватися поблизу залізничних колій [12.-S.39].

Перші гетто в Польщі почали з’являтися з жовтня 1939 р., а в 1940 р. вони вже існували в Варшаві, Лодзі, Ченстохові, Радомі та інших великих містах генерал-губернаторства. Найбільш типовим і великим на території окупованої Європи було Варшавське гетто, яке виникло 30 квітня 1940 р. Нацистська політика, яка проводилася в гетто, відповідала головній концепції – “максимум євреїв на мінімумі території”. І дійсно: чисельність Варшавського гетто перевищувала 450 тис. чоловік. В одній кімнаті розміром до 7 м² мешкало від 6 до 15 і більше чоловік [13.-С.26]. Все це призводило до значного забруднення і створення антисанітарних умов існування. Переселення євреїв до гетто та створення там неймовірних умов існування значно спростили наступні кроки натхненників та виконавців Голокосту.

Євреї, що проживали на польських землях, зазнавали різного роду обмежень і поза стінами гетто. Так, єврейську громаду було відокремлено від решти населення зобов’язанням носити на одязі спеціальну дискримінуючу шестикутну “зірку Давида”. За наказом поліцейських інстанцій їм навіть заборонялося користуватися транспортними засобами. Невдовзі вони були зовсім поставлені поза законом. Згідно з § 3 наказу начальника поліції та СС на терені губернаторства Вільгельма-Фрідріха Крюгера кожен не єврей, який “прийняв до свого помешкання, переховував або харчував єврея, підлягав смертній карі” [14.-С.199].

У рамках прискорення так званого “остаточного вирішення” єврейського питання німецькі каральні поліцейські органи під загальним керівництвом вищої поліцейської влади країни використовували антиєврейські настрої серед польського та українського населення. Від початку жовтня 1939 р. оперативні групи (айнзацгрупи) приступили до фізичної ліквідації представників місцевої інтелігенції, особливо на “приєднаних” до рейху землях. Ґрунт для проведення цієї акції підготували антиєврейські виступи місцевого польського та українського населення, інспіровані оперативними командами служби і безпеки (СП) [15.-S.818].

Отже, німецька окупаційна адміністрація на польських землях проводила щодо єврейського населення політику, направлену на переслідування та масове фізичне знищення. В результаті антисемітської політики гітлерівської Німеччини в 1939-1941 рр. з анексованих польських територій було виселене майже усе єврейське населення у кількості 530 тис. чоловік і розміщено у гетто та концтаборах генерал-губернаторства [16.-S.45]. Вже в цей період розпочалася масова ліквідація єврейської меншини Польщі. Але остаточно “вирішене єврейське питання” в регіоні, згідно зі словами начальника СС та поліції губернаторства Вільгельма-Фрідріха Крюгера, було лише у 1943 р. За неповними даними, в роки німецької окупації було винищено більше двох мільйонів польських євреїв [2.-S.289].

Дещо іншою виявилася національна політика окупаційної німецької адміністрації щодо поляків та українців. Поляки становили найбільшу національну групу населення Польщі. Згідно з даними на 1939 р. поляків нараховувалося 24 млн. чоловік [17.-S.120]. Українське населення на землях генерал-губернаторства у жовтні 1939 р. складало 820-850 тис. чоловік [18.-С.17], а на “приєднаних” до рейху територіях – приблизно 11 тис. чоловік [17.-S.122]. Українці теж становили собою значну національну меншину. Поряд з важкою матеріальною ситуацією в роки німецької окупації польський та український народи зазнавали національних утисків. У ставленні нацистської верхівки “третього рейху” прослідковувалася чітка лінія,

направлена на культивування напружених відносин між двома націями.

Поляки, що були основною групою населення, як і всі слов'янські народи в нацистській ідеології трактувалися, як “люди нижчого гатунку”. Одна частина їх підлягала винищенню, інша – зведенню до статусу рабів, решта – виселенню. Стосовно польського населення нацистські службовці, в межах окупаційної політики, застосовували метод неприродного розчленування польської нації по можливості на менші групи. Нацистська верхівка реалізовувала ці наміри шляхом виділення та включення деяких етнічних польських груп до системи національних списків на “приєднаних” до рейху територіях. А саме, визнавалися приналежними до німецької нації особи мазурського, кашубського, сілезького або верхньосілезького походження. Крім того, німецька влада застосовувала чимало різноманітних заходів для утворення спеціальної “гуральської народності”. Не приймався до уваги і невеликий за чисельністю розмір цієї етнічної групи. Гуралі з гірських районів Закопаного, Нового Таргу, Сцавици та околиць налічували не більше 70-80 тис. чоловік [2.-S.159]. Виділення певних етнічних груп з польського середовища мало за мету внести розкол серед населення, викликати недовіру та навіть ворожнечу.

У той же самий час на польських територіях німецька адміністрація проводила політику підтримки польського населення на протиположному українському. Наочно це проявилось у заохоченні німецькою адміністрацією повернення поляків на посади, які вони займали в регіоні до вересня 1939 р. В їх руках було залишено частину дрібних підприємств і великих маєтків. Здійснювалися окремі заходи соціальної підтримки польського населення. В дистриктах губернаторства були організовані філії Головної Ради Опіки під назвою “Польський Комітет Допомоги”, що організовував польські дитячі садки, домагався перед окупаційною владою звільнення з ув'язнення запідозрених в підтримці руху Опору поляків і т. п. [3.-S.194].

За сприяння німецьких цивільних інстанцій багато поляків видавали себе за осіб німецького походження (фольксдойче) і зайняли подекуди досить високі посади в адміністрації генерал-губернаторства, а іноді і на “приєднаних” до рейху польських землях. В такий спосіб, наприклад, мешканці анексованих територій польської національності оволоділи багатьма посадами німецької кримінальної поліції при команді СП і СД, перебуваючи на яких вони нерідко проводили нічим неприховану антиукраїнську та антиєврейську діяльність.

Німецьке керівництво, здійснюючи управління польськими територіями, багато в чому підтримувало українське населення на протиположному польському. У ставленні до українського населення, особливо в генерал-губернаторстві Ганс Франк намагався використати ту обставину, що польські уряди в період між Першою і Другою світовими війнами не спромоглися належним чином унормувати становище українського народу на землях тогочасної Польщі. Вже за перший рік існування губернаторства українське національне життя набуло певного розвитку. Працювала організаційна сітка Українського Центрального Комітету (УЦК), українські наукові та навчальні заклади, діяв ненімецький суд, українська поліція, господарські установи, виходила українська преса, проводилося культурне обслуговування українського населення [19].

Це задоволення, принаймні поверхове, деяких обмежених потреб українського громадського життя на польських територіях, з одного боку, суттєво відрізнялося від нацистської національної політики у ряді інших окупованих Німеччиною регіонів Європи. З другого ж, це не суперечило висунутому в Берліні головному завданню німецької східної політики, особливо актуальному в умовах тотальної війни – створенню умов для максимального залучення місцевих мешканців до роботи на військово-промисловий комплекс Німеччини.

Взагалі підтримка українського населення, на протиположному до польського, йшла в

руслі здійснюваного нацистами у політиці принципу “поділяй і владарюй”. Втілення його на практиці на польських територіях стало підготовкою ґрунту для проведення в життя розроблених у Берліні проектів переселення у майбутньому мешканців обох національностей з польської території і заселення їх німецькими колоністами. Визначаючи завдання німецької політики, генерал-губернатор Ганс Франк під час засідання уряду губернаторства у Кракові 11 березня 1942 р. вказав: “Нашою метою – незалежно від часу, який передбачено на її реалізацію, – повинна бути підготовка для німецького заселення цілого краю Вісли... Це, очевидно, буде можливим лише тоді, коли з плином часу звідти буде усунуто обидві народності – поляків і українців. Не підлягає сумніву, що для проведення таких змін потрібні десятки років” [18.-S.312].

Саме із промов Ганса Франка впливає ще один момент – якої ваги надавали нацисти українсько-польському протистоянню. На зборах нацистської партії в Кракові 15 серпня 1942 р. він особливо наголошував, що в інтересах німецької політики треба підтримувати напруженість між поляками та українцями: “Чотири і півмільйона українців (мається на увазі і територія дистрикту Галлицина), які ми маємо в краю, є надзвичайно важливою противагою полякам. Тому я все старався втримати їх у якомусь настрої політичного задоволення, щоб стримати їх від співпраці з поляками... Зле б діялося у нас в генерал-губернаторстві, коли б між українцями і поляками наступила політична співпраця і коли б ми втратили керовану нами “гойдалку політичних протиріч “між українцями і поляками” [20.-S.508-512].

Таким чином, німецька національна політика, являючись невід’ємною частиною німецького “нового порядку”, не була однаковою щодо усіх національних груп населення Польщі. По відношенню до німецької та єврейської меншин проводилася класична політика контрастів – від максимальної підтримки перших до переслідування й масового фізичного знищення інших. У відношенні до польської та української національних груп офіційно проводилася політика однакового трактування. На практиці ж у політиці щодо представників двох слов’янських національностей керівництво рейху періодично і залежно від регіону надавало пріоритет одній із них для залучення до тіснішого співробітництва з окупаційною адміністрацією й протиставлення іншим національним групам. В німецькій політиці щодо поляків та українців провідне місце зайняла лінія на недопущення зближення обох груп на політичному та інших рівнях. Шляхом роздроблення, національного протиставлення, травлення однієї групи населення з іншою нацисти намагалися реалізувати плани знищення польського народу.

Джерела та література

1. Пфеффер К.Г. Немцы и другие народы во Второй мировой войне // Итоги Второй мировой войны. Сборник статей. – М., 1957.
2. Madajczyk Cz. Polityka III Rzeczy w okupowanej Polsce 1939-1945: W 2 t. – Warszawa, 1970. – Т.1.
3. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993.
4. Гитлер А. Моя борьба. – Ашхабад, 1992.
5. Райх В. Психология масс и фашизм. – СПб, 1997.
6. Enzyklopadie des Nationalsozialismus / W. Benz, H. Graml, H. Weis. – Munchen, 1998.
7. Янсен К., Векбеккер А. Ополчение в «идеологической войне»: «Самозащита лиц немецкого происхождения» в Польше в 1939-1940 гг. // Вторая мировая война. Дискусии. Основные тенденции. Результаты исследований. / Пер. с нем. – М., 1997.
8. Григорьянц Т.Ю. Оккупационная политика фашистской Германии в Польше (1939-1945 гг.). – М., 1979.
9. Reichsgesetzblatt. – Berlin, 1941.
10. Нюрнбергский процесс над главными немецкими преступниками. – В 8 т. – М.,

1997. – Т.7.
11. Dyskruminação polaków w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej / Cz. Luczak. – Poznań, 1966.
 12. Aly G. Sozialpolitik und Judenvernichtung. Gibt Judenvernichtung. Gibt es eine Ökonomie der Erdlosung? – Berlin, 1987.
 13. Передайте об этом детям вашим... История Холокоста в Европе 1939-1945. – М., 2000.
 14. СС в действии. Документы о преступлениях СС. / М.Ю.Пагинский. – М., 1967.
 15. Friedrich K.-P. Kollaboration und Antisemitismus in Polen unter deutscher Besatzung (1939-1944/45): Zu verdrängten Aspekten eines schwierigen deutsch-polnisch-jüdischen Verhältnisses // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 1997. – №9.
 16. Garlinski J. Polska w Drugiej Wojnie Światowej. – Warszawa, 1994.
 17. Odrodzenie państwowości i przemiany struktur społecznych w Polsce i Czechosłowacji 1918-1945. – Warszawa, 1991.
 18. Антонюк Н.В. Українське життя в “Генеральній Губернії” (1939-1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. – Львів, 1997.
 19. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939-1941. – Чикаго, 1975.
 20. Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939-1945: W 2 t. -Warszawa, 1970. – Т.2.

SUMMARY

This article is devoted to the analysis of the main factors, which influenced greatly to the realization of national politics towards Polish, Ukrainian, Jewish and German people.

О.Р. Давлетов

ІСТОРИКИ ТА ПУБЛІЦИСТИ ПОВОЄННОЇ НІМЕЧЧИНИ ПРО ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Крах уряду “третього рейху” під час Другої світової війни означав не лише загибель націонал-соціалізму, але і потрясіння ідеологічних та політичних підвалин німецького суспільства взагалі. Це вплинуло й на історіографію, що потрапила у стан глибокої методологічної організаційної кризи. Частина провідних німецьких вчених з ліберального табору перебувала в еміграції – Фрідріх Мейнеке, Людвіг Дейо, Вільгельм Хофер та інші. Основна маса істориків-фахівців стояла на консервативних позиціях і за часів нацистської диктатури досить лояльно служила фашистам.

Відразу після травневих подій 1945 р. саме консервативні автори заговорили про “закінчення німецької історії”, про “зникнення Німеччини”, про те, що віднині “німецька історія втратила будь-який зміст” [1.-С.489]. На практиці ж мова йшла про необхідність перегляду пануючих у тодішньої німецької нації поглядів щодо історичної ролі Німеччини у Європі та світі.

Вже в перші повоєнні роки вчені намагались пояснити причини генези націонал-соціалізму у Веймарській республіці, шукали відповідь на питання про те, хто саме несе відповідальність за німецьку трагедію. В цей час розпочинається процес “ревізії історії”. Відтепер німецькі історики вже не протиставляють “національні інтереси” інтересам західних країн. Було висунуто нове гасло: “Теть з німецької, уперед у європейську історію” [2.-С.405]. Великий вплив на суспільство справила книга Ф. Мейнеке “Німецька катастрофа”, що була надрукована в Цюріху в 1946 р. У цьому дослідженні вчений зробив акцент на пошуках витоків фашизму не тільки серед політичних подій 20-30-х рр. ХХ ст., скільки в особливостях суто національної німецької історії та ідеології. Особливо гостро він поставив питання щодо ролі консервативних прусько-німецьких традицій у генезі нацизму.